

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 385-400.

Geliş Tarihi–Received Date: 29.05.2021 Kabul Tarihi–Accepted Date: 16.07.2021

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN’UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

HATİCE KARIMOV*

ÖZ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında dünyanın büyük bir kısmı önde gelen dünya güçleri arasında bölünmüşken Asya kıtasının geniş toprakları iki büyük imparatorluk - Ruslar ve İngilizler - arasındaki çatışmanın arenası oldu. Türkistan’ın da dâhil olduğu bu rekabet, kazananın belki de en geniş satış ve hammadde pazarlarını kontrol etme fırsatı bulduğu ve jeostratejik ve politik bir çatışma olan “Büyük Oyun” olarak tarihe geçti. Ancak her ikisi de nispeten daha küçük güçlerle savaştı ve hatta bazen taraflar arasındaki ilişkiler öyle çıkmaza girdi ki silahlı çatışma kaçınılmaz gibi görünse de her seferinde her iki taraf da savaştan kaçındı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya’nın güneye yönelen işgal politikasını takiben iki büyük güç İran ve Afganistan sahası üzerinde siyasi çekişme içerisine girdiler. Bunun doruk noktasını ise 18 Mart 1885 tarihli Pençdeh krizi olarak bilinen ancak Rusça Literatürde Kuşku Savaşı olarak geçen Pençdeh Sarıklarının toprakları için verilen mücadele oluşturdu. Rusların 1884 senesinin Mart ayında Merv’i, Mayıs ayında ise Yolöten ve Serahs’ı işgalinden sonra Pençdeh’e yönelmesiyle İngilizlerin himayesindeki Afganistan’ın kuzeybatı sınırlarına yaklaşacak olması İngiltere ve Rusya arasında Türkistan’da yaşanan rekabeti arttırdı. Ruslar bu topraklarda ağırlıklı olarak Türkmenler yaşadığı ve bu toprakların hiçbir zaman Afganistan’a ait olmadığını öne sürerek Türkmenlerin çıkarlarını koruma hakkı ve sorumluluğunu üstlendi. Doğal olarak İngilizler de Merv-Herat-Kandahar-Kuetta hattının Rusların Hindistan’ın işgaline giden doğal bir yol olmasından endişe duyuyorlardı. Buna engel olmak için çareler arayan İngilizler Sarık Türkmenlerinin yaşadığı Merv’in güneyiyle Afganistan’ın kuzeyi arasında net bir sınırın olmaması dolayısıyla 1884 senesinde Rus-Afgan sınırının çizilmesi amacıyla ortak bir İngiliz-Rus komisyonun kurulması için Ruslara teklifte bulundu. Ancak görüşmeler devam ederken Afganlar 1884 yazında Pençdeh’i işgal etti. Ruslara göre Emir Abdurrahman Han Afganistan’ın kuzeybatı sınırını belirlemeye yönelik Rus-İngiliz komisyonunun çalışmalarının başlaması arifesinde, söz konusu komisyonun temsilcilerinin bölgeye gelmesinden önce mümkün olduğu kadar geniş bir alanı işgal etmeye çalışıyordu. Afganların Pençdeh’i işgaline müteakip Rusların da Pul-i Hatun’u işgal etmesi savaşı kaçınılmaz hâle getirdi. Rusların zaferiyle sonuçlanan savaşın ardından Londra’da 10 Eylül 1885 tarihinde İngiltere ile Rusya arasında sınırlandırma protokolü imzalandı ve buna dayanarak Heri-Rud ile Amu Derya arasındaki Afganistan sınırı belirlendi.

İşte bu makalede öncelikle 1885 yılının Mart ayındaki Kuşku Savaşı’ndan önce İngiltere ve Rusya arasındaki sınır komisyonunun kurulması aşamasındaki müzakere süreci, iki imparatorluk arasında gerçekleşen diplomatik yazışmalar ışığında incelenmiş ve bu iki büyük devleti savaşın eşiğine getiren Afgan-Rus savaşı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: A. V. Komarov, M. Alihanov-Avanskiy, Pençdeh, Kuşku, Rus İmparatorluğu, Sarık Türkmenleri.

THE PEAK OF THE GREAT GAME BETWEEN RUSSIA AND THE ENGLAND:

BATTLE OF KUSHKU

ABSTRACT

In the second half of XIX century, while much of the world was decided by leading powers, vast lands of Asia became the arena of a conflict between the two great empires -the Russians and the British- This rivalry, which includes Turkistan, took its place in history as “Great Game”, a geostrategic and political conflict in which the winner had the opportunity to control maybe the largest sales and raw material markets. But, both fought

* Dr., E-Posta: esenbikem@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3503-5962

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

with relatively smaller units and refrained to cause an armed conflict even the relations between the sides was deadlocked and it seemed inevitable. Following Russia's southward invasion policy, towards the end of the XIX. century, political dispute started to emerge between the two great power over Iran and Afghanistan. The culmination of this was the struggle for the lands of Panjdeh Turbans that was known as Panjdeh Crisis but referred as the Kuskha War in the Russian literature which occurred on March 18, 1885. As the Russians occupied Merv in March 1884 and Yolöten and Serahs in May, and approached to the northwestern border of Afghanistan which is under auspices of the British by heading heading for Panjdeh, increased rivalry between England and Russia in Turkistan. The Russians assumed the right and responsibility to protect the interests of the Turkmens, claiming that Turkmens predominantly lived in these lands and that these lands never belonged to Afghanistan. Naturally, the British were also concerned that the Merv - Herat - Kandahar - Kuetta line was a natural route to the Russian invasion of India. The British, looking for solutions to prevent this, made a proposal to the Russians for the establishment of a joint Anglo - Russian commission in order to draw the Russian - Afghan border in 1884, due to not having a clear border between the south of Merv, where the Sarik Turkmens live, and the north of Afghanistan. However, while negotiations were continuing, Afghans occupied Panjdeh in the summer of 1884. According to the Russians, Emir Abdurrahman Khan was trying to occupy as wide as as area as possible, on the eve of the start of the work of the Russian - British commission to determine the northwestern border of Afghanistan, before the representatives of the aforementioned commission arrived in the region. Following the occupation of Panjdeh by the Afghans, the Russian invasion of Pul-i Hatun made the war inevitable. After the war was resulted in the victory of the Russians, a delimitation protocol was signed between England and Russia on September 10, 1885 in London and based on this, the Afghanistan border between Heri-Rud and Amu Derya was determined.

In this article, first of all, the negotiation process between England and Russia at the stage of establishment of the border commission before the Battle of Kushka in March 1885 was examined in the light of the diplomatic correspondence between the two empires and the Afghan-Russian war, which brought these two great states to the brink of war, was discussed.

Keywords: A. V. Komarov, M. Alihanov-Avarskiy, Panjdeh, Kushka, Russian Empire, Sariks Turkmens.

GİRİŞ

General M. D. Skobelev'in 1881 senesinde Ahal-Teke'yi işgali¹, kuzeyde Ahal ve Hive topraklarından, doğuda Amu Derya'ya, güneyde Afganistan'a ve batıda İran'a kadar uzanan Türkmen topraklarının geri kalanının kaderini belirledi. Bu dönemde Atek² ve Merv'de Tekeler, Türkmen topraklarının güneybatısında Murgap ile Tecen nehirleriyle Merv ve Afganistan arasındaki geniş vahada Sarık ve Salurlar yaşıyordu.³ Salurlar Herat Dağları'nın sırtına kadar Tecen Nehri'nin yukarı kısmında, Sarıklar da Murgap (Merv'den) ve kolları Kuşku ve Kaysar'ın üst kesimlerini mesken tutmuşlardı. Hoca Salih'den (Amu Derya üzerinde) yukarıya doğru, Amu Derya'nın sol yakasında ise Ersarinler bulunuyordu.⁴

1884 senesinde Merv'in işgali⁵ durumu değiştirdi ve iki grup hâlinde Merv'in güneyinde Yolöten (Murgap Nehri üzerinde) ve Orta Murgap boyunca geniş bir toprak şeridiyle birbirinden ayrılan Pençdeh'de⁶ yaşayan Sarıklar Ruslarla komşu oldu. 1884 yılının Mart ayında Merv'in işgalinden sonra Yolöten'in ileri gelenlerinin mektubu üzerine 21 Nisan'da Yolöten sakinleri Aşkabat'ta yemin ederek Rus hâkimiyetini kabul etti.⁷ 12 Mayıs 1884 tarihinde ise Merv Okruguna⁸ bağlı Yolöten Pristavlığı kuruldu. Sarı Han pristav tayin edildi ve iki ay

¹ Ahal-Teke Seferi için bkz. Murat Özkan, *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

² Dağların etekleri anlamına gelen Atek, Kazançık'ten (günümüzde Bereket) Serahs'a kadar olan geniş bölgeye verilen isimdir. Gyauras'a kadar Tekelerin yaşadığı topraklara Ahal adı verilmişti. P. M. Lessar, "Zametki o Zakaspiyskom kraye i sopedelnih stranah", *Izvestiya Russkogo geografičeskogo obşestva*, T. XX, s. 2.

³ Ulaşım mühendisi P. M. Lessar'a göre bu toprakların Türkmenler ve komşuları arasında ortak bir adı yoktur. İşgal döneminde birkaç İngiliz coğrafyacı bu toprakların Afganistan'a ait olduğunu kanıtlamak için burayı Badhız olarak adlandırmışlardı. Ancak Murgap ve Tecen arasındaki bölgenin etnik unsurlarına bakılırsa bu toprakları, Sarık ve Salurların toprakları, daha geniş bir isimle Güneybatı Türkmenistan olarak adlandırmak daha doğrudur. P. M. Lessar, *Yugozapadnaya Turkmeniya (Zemli Sarikov i Salorov)*, Tip. A. S. Suvorina, Peterburg, 1885, s. 29-30.

⁴ A. D. Şemanskiy, *Boy na Kuşke v yego 18-letniy yubiley 18/III 1885*, SPB, 1910, s. 10. Ayrıca 19. Yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenlerinin Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Resul Şahsi, *19. Yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenlerinin Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000.

⁵ Merv'in işgali hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Karımov, "Diplomat Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Gözünden Merv'in İşgali", *Türk Tarihi Araştırmaları*, Yıl 5, S. 1, 2020, s. 194-214.

⁶ Günümüzde Türkmenistan'ın Marı (Mervus) vilayetinin Tagtabazar ilçesine (etrap) verilen isimdir. 1925 yılının Şubat ayında Pençdeh ilçesi Tahtabazar, 1993 senesinden sonra ise Tagtabazar adını almıştır.

⁷ Merv'e mektup getirip geri dönecek olan grupla Yolöten'e seyahat etme fırsatını kaçırmak istemeyen ulaşım mühendisi Lessar Sarıkların topraklarında tarım, hayvancılık, ticaret, sulama sistemi ile Türkmenlerin kendi aralarındaki ve diğer halklarla ilişkileri hakkında bilgi topladı. Ruslar açısından bu veriler, yeni tebaayı ve komşularını tanımak ve özellikle Türkmen topraklarının sınırlarını oluşturmak açısından önem arz etti. Lessar, *Yugozapadnaya Turkmeniya (Zemli Sarikov i Salorov)*, s. 7.

⁸ 1884 yılının Mart ayında Merv'in işgalinden sonra Hazar Ötesi Oblastı terkinde Merv Okruğu kuruldu.

sonra yüzbaşı rütbesi verildi.⁹ Yolöten'in zaptından sonra sırada Meşhed, Merv ve Herat arasındaki merkezi konumu nedeniyle büyük stratejik öneme sahip Serahs bulunuyordu. Tecen Nehri üzerinde inşa edilen Serahs, herhangi bir savaş durumunda Afganistan ve İran'a yönelik taarruzlarda büyük kolaylık sağlaması açısından Merv'den sonra "Hindistan'ın Kapısı" olarak kabul ediliyordu.¹⁰ 25 Mayıs'ta da Salurların merkezi Serahs işgal edildikten sonra burada Serahs Pristavlığı teşkil edildi ve pristavlığın başına da Merv Okruguna tabi bir pristav tayin edildi. Bu iki bölgenin işgalinden sonra sırada Kuşku, Kaşan ve Kaysar kollarıyla birlikte Murgap boyunca göçebelik eden Pençdeh Sarıklarının toprakları bulunuyordu.¹¹

Özgür Türkmenlerin¹² toprakları ile Afganistan arasında kesin bir sınır yoktu ve bu ortak kullanım yerleri olmasına rağmen ne Afganların ne de Farsların geçmeye cesaret edemediği, zengin tuz kırıkları olan çukurların (Yor-Oylan) yer aldığı sembolik bir sınırdı.¹³ Ruslara göre Afganların sadece özgür Türkmen topraklarının kuzeyi değil, Pençdeh'yle de herhangi bir tarihî bağı bulunmadığından bu topraklara sahip olma hakları yoktu. Afganlar hiçbir zaman Pençdeh'e sahip olmamış ve Pençdeh halkı da sözde bile olsa Afgan emirinin gücünü tanımamıştı. Sadece Pençdeh'li hayvan yetiştiricileri, yem eksikliğinden ötürü sürülerini Afgan topraklarına götürüyorlar ve bu otlatma için de Afganlara küçük bir miktar ödüyorlardı. Bunun için Herat valisi memurlarından biri genellikle Pençdeh'e geliyordu. Afganlar ile Pençdeh Sarıkları arasındaki ilişki bundan ibaretti.¹⁴

1884 yılının haziran ayında Merv'e gelen Doktor A. E. Regel'in¹⁵ Pençdeh vahasını da ziyaret etmek istemesi üzerine Merv Okruğu yöneticisi M. Alihanov-Avarskiy¹⁶, Pençdeh Sarıkları arasında etkili olan Kul Batır Han'a birkaç Türkmen eşliğinde bir mektup gönderdi. Regel'in ayrılmasından on gün sonra Pençdeh'de tutuklandığına dair bir söylenti yayıldı. Sarıkların bunu yapmaya cesaret edemeyeceğini düşünen Alihanov-Avarskiy, kısa süre sonra Pençdeh vahasında birkaç yüz kişiyle Afganların bulunduğunu öğrendi. Bu Afganların Pençdeh'i işgal ettiklerine dair ilk haberdirdi. Mektubu sayesinde Regel'in serbest bırakılmasını sağlasa da Afganların Pençdeh vahasını ele geçirmesi, Rusların Türkistan'daki çıkarlarıyla çelişiyor olmasının yanı sıra bu 1873 anlaşmasının açık bir ihlaliydi. Ayrıca Alihanov-Avarskiy Afganların İngiltere'nin bilgisi olmadan bu adımı atmaya cesaret edemeyeceklerini de iyi biliyordu. Rus idaresi buna Afgan sınırına kadar Murgap'ın üst kesimlerine hareket etmek için özel bir müfreze oluşturarak cevap verdi. Ancak zamanın koşulları altında müfreze hızlı bir şekilde kurulamadı. Yeni işgal edilen Merv'in garnizonu çok küçük olduğundan taburun Pençdeh'den 600-850 km uzaklıktaki Aşkabat ve Semerkant'tan taşınmasına karar verildi. Bu birlikler de ancak 1885 yılı mart ayının ortasında bölgeye varabilirdi. Ruslar 1884 yılının sonunda Afgan karakol ve devriyelerinin Murgap ve Heri-Rud¹⁷ boyunca Meruçak ve Kusan'dan yaklaşık 110 km ilerlediğine, Merv'in işgaline kadar hiç girmedikleri noktalara girdiklerine dair haberler aldı. Rusya açısından bu hareketin tek bir amacı vardı. Afgan Emiri Abdurahman (1880-1901), Rusya ile sınır meselesinin halline kadar Rus ve İngiliz komiserlerin bölgeye gelmesinden önce Murgap ve Heri-Rud boyunca muhtemelen daha büyük bir bölgenin gerçek sahibi olmaya çalışıyordu.¹⁸ Dahası Rusya açısından buradaki mesele herhangi bir toprak parçasının kaybı değil, bu kayıpların Hazar'dan Kaşgar'a, Hive'den Hindistan'a kadar tüm Türkistan ahalisi ve özellikle de yeni tebaaları olan Türkmenler arasında prestij kaybına neden olabilirdi. Tüm bunlardan hareketle Afganların Türkmen topraklarını ele geçirme arzusunda olduğunu düşünen Rusya, bu toprakların tehlikede olduğu bahanesiyle Türkmenlerin çıkarlarını koruma hakkı ve sorumluluğunu üstlendi.

Tüm bu sürece baktığımızda 18 Mart 1885 tarihli Kuşku savaşı öncesinde İngiltere ve Rusya arasındaki müzakere sürecini anlamadan Kuşku savaşını ele almamız mümkün değildir. Dolayısıyla biz çalışmada öncelikli olarak *1872-1885 yıllarında Rusya ile İngiltere arasındaki müzakere belgeleri*¹⁹ adlı koleksiyon temelinde Afganistan'la sınır çizilmesi hakkındaki müzakere sürecini inceleyeceğiz. Ardından da müzakere süreci devam

⁹ M. Alihanov-Avarskiy, "Zakaspiyskaya Vospominaniya (1881-1885)", *Vestnik Yevropi*, T. 5, 1904, s. 459.

¹⁰ Alihanov-Avarskiy, *agm*, s. 462.

¹¹ *İstoriya Russkoy armii*, Avtorı A. M. Zayonçkovskiy-D. N., Logofet-A. D. Şemanskiy-K. İ. Drujinin-V. P. Nikolskiy, T. 3, Direkt-Media, Moskva 2014, s. 284-285.

¹² Afganistan'ın kuzeydoğu sınırında yaşayan Türkmenler Rus işgaline kadar herhangi bir devlete tabi değillerdi.

¹³ Şemanskiy, *age*, s. 25.

¹⁴ Alihanov-Avarskiy, *agm*, s. 472.

¹⁵ 1845 senesinde İsviçre'nin Zürih kentinde dünyaya gelen Regel, tıp eğitimi aldıktan sonra 1875 senesinde Yedisu Oblastına terkindeki Gulca şehrine doktor tayin edildi. 1876 senesinde Yedisu Askeri Valisine bağlı Gulca kalem odasına özel yetkili memur oldu. Bu tarihten itibaren Herbaryum için botanik koleksiyonları toplamak amacıyla Türkistan ve Gulca'yı gezmeye başladı. Orenburg, Kazalinsk, Türkistan, Çimkent ile Taşkent üzerinden uzun bir rota boyunca Çatkal ve Talas nehir vadilerine gitti. Karabura, Merke, Tokmak, Issık Kul, Almatı ve Gulca'yı ziyaret etti. 1882 yazında Pamir'e bir seyahat gerçekleştirdi ve Şiva gölünü ziyaret eden ilk Avrupalı oldu. 1884 senesinde Merv'i ziyaret ettikten sonra Petersburg'a döndü. *Obzor Russkih puteşestviy i ekspeditsiy v Srednyuyu Aziyu 1881-1886*, Ç. IV, Sostavitel kandidat istoričeskiy nauk O. V. Maslova, İzd. Fan, Taşkent 1971, s. 29-38.

¹⁶ Merv'in işgalindeki üstün hizmeti dolayısıyla yeni kurulan Merv Okruğu'nun ilk valisi tayin edildi. M. Soyegov, "K istorii srajeniya 1885 g. pri r. Kuşka s uçastiyem Turkmen pod komandovaniyem ofitsera-Avarts", *Vestnik İnstituta İAE*, No.2, 2016, s. 41.

¹⁷ XIX. yüzyıl Rus kaynaklarında Gerirud olarak geçmektedir.

¹⁸ Alihanov-Avarskiy, *agm*, s. 473.

¹⁹ *Afganskoye razgraniçeniye. Peregovori mejdu Rossiyey i Velikobritaniyey: 1872-1885*, SPB, 1886.

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

ederken Rusya tarafındaki savaş hazırlıklarını, savaşın tarihini ve savaş sonunda imzalanan 10 Eylül 1885 tarihli Londra Antlaşmasını Rus kaynakları ışığında inceleyeceğiz. Ancak konuya geçmeden önce koleksiyon hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Pençdeh vahasının işgali ve sonrasındaki kriz, Rusya açısından İngiltere ile ilişkilerde hassas bir denge siyaseti yürütülmesini zorunlu kıldı. Ruslar İngilizlerin Afganistan ve Hindistan'a yönelik Rus tehdidi iddialarını çürütmek için Rus subayların raporlarını yayınlamayı uygun buldular. Aynı zamanda Afganistan'la sınır çizilmesi hakkındaki müzakere sürecini kapsayan 1872-1885 yıllarında Rusya ile İngiltere arasındaki müzakere belgeleri koleksiyonunu²⁰ da yayınladılar. Ancak Rusya Devlet Askerî-Tarih Arşivi'nde (RGVIA) yapılan inceleme sonucunda bu hassas denge siyaseti nedeniyle belgelerin bazılarının sansürlendiği ortaya çıktı. Rus Dışişleri Bakanlığı her iki imparatorluğun Asya'da barış içinde bir arada yaşadığı tezinden hareketle Kuşku'daki savaşla ilgili olarak belgeler ve ordu raporlarında İngiliz subayların rolünü Afganların "savaşçı ruhunun" zapt edilmesinin imkânsızlığının görüleceği şekilde seçti. Rus araştırmacı N. N. Lisitsına sansürün özellikle Hazar Ötesi²¹ Oblastı ve Murgap müfrezesi komutanı A. V. Komarov (1883-1890) tarafından gönderilen rapor ve telgraflara uygulandığını yazmaktadır. Örneğin Komarov raporunda ayrıntılara girmeden savaşta İngilizlerin rolünden bahsetmiş ancak yalnızca Afgan kampında kaldıkları ve düşmanlıklara katılmadıkları gerçeğini belirtmiştir. Lisitsına'ya göre ayrıca İngiliz-Rus ilişkilerini doğrudan ilgilendirmeyen bazı konular örneğin Yolöten Sarıklarının sadakati, Pençdeh'de geçici idarenin kurulması ve Pençdeh vahası halkının Rus ordusunu dostça karşılaması gibi konular da rapordan çıkarılmıştır.²² Yazarın verdiği başka bir örneğe göre de koleksiyonun 107 numaralı belgesinde Komarov Afganların Kuşku Nehri'nin sol yakasına geçişi ve burada konumlarını güçlendirme arzularına izin verilmemesi meselesinin nedenini açıklamaktadır. Komarov belgede Afganların Rus müfrezesine saldırıp onu yok etme niyetinde oldukları ve hatta bunun için Herat'tan süvariler ve 1000 silahlı Sarık'ın gelişini beklediklerini yazmıştır.²³ Ancak koleksiyonun derleyicileri, generalin açıklamasını diğer bir ifadeyle Sarıkların kim tarafından işe alındığı ve silahlandırıldığı sorusunun cevabını vermek istememişlerdir. Telgrafın orijinalinde ise Sarık Türkmenlerinin İngilizler tarafından "günlük 2 rupi ücret karşılığında" işe alındığı yazmaktadır.²⁴ Yazara göre belgelerin sansüre tabi tutulmasının en önemli nedeni 1885 yılının Ağustos ve Eylül aylarında sınırın yalnızca kuzeybatı kısmının belirlenmesi ve 1886 senesinde Rusya-Afgan sınırının kuzeydoğu kısmının kaderi hakkında görüşmelerin devam etmesidir. Belgelerden çıkarılan satırlar Pençdeh muharebesinde İngilizlerin rolüne işaret ettiğinden İngiltere ve Rusya arasında devam eden müzakereler için belgeler yeniden düzenlenmiştir.²⁵ Ancak Komarov'un raporlarına rağmen her iki ülkenin ofisleri arasındaki diplomatik yazışmalar değişmeden kalmıştır. Bundan hareketle Kuşku savaşı öncesindeki müzakere sürecini koleksiyonda yer alan diplomatik yazışmalar ışığında ele alacağız.

1. Rusya ve İngiltere Arasında Sınır Komisyonunun Kurulması

1872 yılının ekim ayından 1873 yılının ocak ayına kadar olan dönemde Rus ve İngiliz hükümetleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde imzalanan antlaşmaya göre Afganistan toprakları, Hindistan'daki İngiliz kraliyeti ile Türkistan'daki Rus İmparatorluğu'nun mülkleri arasında "tampon" görevi gören "tarafsız bölge" olarak tanımlandı. Rusya, Afganistan'ın kuzeybatı sınırı olarak bağımsız Türkmen kabilelerine ait olan çölün sınırındaki Akça, Saraipol, Meymene, Şibirgan ile Andhoy şehirlerinin kuzeyinden geçen çizgiyi tanımayı kabul etti. Aynı zamanda bu çizgiye İngiltere tarafından önerilen Kabil ve Buhara'ya giden kervan yollarının üzerindeki Belh, Hulm ve Kündüz bölgelerini de kapsayan sınır çizgisi de dâhildi.²⁶ Ancak Kuzey Afganistan için kabaca bir sınır belirlenmiş olsa da bu sınır hiçbir zaman sahada tespit edilmemişti. İngilizlerin en hassas oldukları bölge de bu belirsiz bölge idi. Türkmen kabileleri ve onların yaşadığı bölge, Pamir Dağları ile Hazar denizi arasında uzanan dağ silsilesindeki tek ana geçidi kontrol etmekteydi. Bu durum Tecen, Merv ve Pençdeh'i stratejik olarak önemli hale getiriyordu.²⁷ Bu her iki taraf için de hayati bir meseleydi. Bundan hareketle Rusların 1884 senesinin Mart ayından başlayarak Merv, Serahs ve Yolöten'i işgalinden sonra Pençdeh'e yönelmesi, Afganistan ile sınır çizilmesi ihtiyacını doğurdu. Ancak Ruslar, Afganistan'ı tamamen görmezden gelerek bu meseleyi yalnızca İngiltere ile müzakere etmeye karar verdi. Hatta Hindistan'a doğru ilerleyişleri konusunda şüphe uyandırmamak için, sınır çizgisinin oluşturulma talebinin İngiltere'den gelmesini beklediler.²⁸

²⁰ Giden ve gelen yazışma belgeleri araştırmacıların kolayca karşılaştırabileceği şekilde derlenen koleksiyonun ilk bölümü bu müzakerelerin geçmişine genel bir bakış sunan bir giriş niteliğindedir. İkinci bölüm de müzakereler sırasında hazırlanan veya bunlarla ilgili 159 belgenin metinlerini içermektedir. Belgeler Rusça ve Fransızca olarak verilmiş olup ayrıca koleksiyonda resmî İngiliz belgelerinin İngilizce orijinal metinleri de sunulmaktadır.

²¹ Hazar Ötesi o dönemde Kafkasya'daki naip ve aynı zamanda ordu komutanı olan General A. M. Dondukov-Korsakov'a tabi bir oblasttı. Oblastın yöneticisi ise General A. V. Komarov idi.

²² N. N. Lisitsına, "Tsenzurnaya obrabotka ofitsialnoy publikatsii dokumentov po demarkatsii granits v Afganistane v 1885 g.", *Vostochny Arhiv*, № 1 (31), 2015, s. 21.

²³ *Ot general leytenantu Komarova, General Adyutantu Obruçevu*, 19 aprelya 1885 g., Dok. 107, s. 277.

²⁴ Lisitsına, *agm*, s. 21.

²⁵ Lisitsına, *agm*, s. 21-22.

²⁶ G. A. Hidoyatov, *Iz istorii Anglo-Russkikh otnoşeniy v Sredney Azii v kontse XIX v. (60-70-h gg.)*, Taşkent 1969, s. 57-105.

²⁷ Şahsi, *agt*, s. 126.

²⁸ Şemanskiy, *age*, s. 26.

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

tarihinde Rus Dışişleri Bakanlığı, İngiliz elçisine Hazar Ötesi yetkilileri aracılığıyla Herat'tan gelen bilgilere göre, Emir Abdurrahman Han'ın Sarıkların yaşadığı Peñçdeh'i işgal için buraya birkaç tabur göndermeyi planladığına dair bir haber aldığını ilettili. Hatta 9 Haziran tarihli "Times" gazetesinde yayınlanan Emir Abdurrahman'ın kuzeybatıdaki gücünü pekiştirmek için Peñçdeh ve diğer bazı bölgeleri müstahkem Afgan mevzilerine çevirmek zorunda olduğu hakkındaki haberi de ekledi.³⁵

Ortak sınır komisyonunda İngiliz tarafını Hindistan Konsili Komisyonu üyesi ve İngiltere'nin Hindistan askeri yetkilisi General Sir Peter Lemsden³⁶, Rusya tarafını ise General Zeleniy'in temsil etmesine karar verildi. İngiliz tarafında aynı zamanda Charles Edward Stewart, Joseph West Ridgeway ve Sir Alexander Condie Stephen de yer aldı. İngiliz memur ve sömürge valisi Ridgeway İngiliz konvoyunun başıydı. Stewart Ruslara göre uzun süre Horasan'da bulunan bir İngiliz ajanıydı ve Türkmen topraklarının güneybatısındaki Rusya'ya düşman unsurlara söz ve eylemleriyle yardımcı oluyordu. Stephen da Tahran'daki İngiliz büyükelçiliğinin ikinci sekreteriydi. Rus komisyonunda ise aynı zamanda Hazar Ötesi demiryolunun inşasında görev alan ve Heri-Rud ile Murgap nehirleri arasındaki geniş topraklarda araştırma yapan ulaşım mühendisi P. M. Lessar bulunuyordu.³⁷ Lessar, Zeleniy'in yardımcısı tayin edildi. Sınır komisyonlarının kurulması konusunda anlaşmaya varılır varılmaz İngilizler, Afgan emiri Abdurrahman Han'dan komiser Lemsden'e Kuetta'dan Herat'a ve hatta sınıra kadar eşlik edilmesini istedi. Konvoyun 500 kişiden³⁸ oluşması kararlaştırıldı.³⁹

İngiliz hükümeti komiserlerin 1 Ekim'de Tecen'in sol yakasında Serahs'ta toplanmasını önerdi.⁴⁰ Ancak İngiltere'nin komisyonların başlangıç noktası olarak önerdiği Serahs Rus tarafına uygun değildi. Petersburg bu noktayı çok daha doğuya Hoca Salih'e taşımaya çalıştı.⁴¹ Çünkü bu durum İngiliz temsilcisine Rus birliklerinin batı kesimindeki konumunun hala kırılğan olduğunu fark ederek stratejik açıdan önemli bölgelerin Afganistan'a verilmesini talep etmek için bir neden verebilirdi.⁴² İngiliz hükümeti ise komisyonun Hoca Salih'e gitmek zorunda kalacağı mesafe ve kışın sertliği nedeniyle bunun sınır çizme çalışmalarının başlamasının gelecek yıla ertelenmesiyle eşdeğer olacağına inanıyordu.⁴³ 13 Ağustos'ta Tornton, Girs'e Lemsten'in eylül ayı başlarında Poti ve Bakü üzerinden Tahran'a gideceğini bildirdi.⁴⁴ Kısa bir zaman sonra ise 24 Ağustos'ta Rusya Komiseri General Zeleniy'e 1 Ekim'de Lemsden'le Serahs'ta görüşebilmesi için emir verildi. Petersburg böylece komisyon çalışmalarının başlangıç noktası olarak Serahs'ın seçilmesi için yeniden teklif vermiş oldu.⁴⁵ Rusya bu taviz karşılığında Afgan birliklerinin tartışmalı bölgelerden çekilmesini talep etti ve hükümetlere komiserlerin talimatlarını verdi.⁴⁶ İngiltere açık bir çalışma alanına sahip bu talimatların komisyonu gereksiz kılacağını düşündüğünden bu koşulları kabul etmemekte ısrar ediyordu.⁴⁷ Ayrıca Tornton ile kişisel bir görüşmede komisyon üyelerine hangi hattın izleneceği ve hangisinin ötesine geçilmemesi gerektiği hakkında talimatlar verme hususundaki talebini tekrarladı.⁴⁸ Tüm bunlara rağmen İngilizler, her iki komiserde de en önemli konularda anlaşma sağlayan programları vermeyi reddederek komiserlere "emirin yerine getiremeyeceği yükümlülükleri kabul etmeme ve Emir Şir Ali döneminde kendisinin olduğunu düşündüğü topraklara dokunmama"⁴⁹ emrini verdi.

Bu arada Rus Dışişleri Bakanlığı, General Lemsden'in Londra'dan hareketle Tahran'a geldiği ve Serahs'a gitmeyi planladığı haberini aldı. Hatta Lemsden, 5 Eylül'de Tiflis'te General A. M. Dondukov ile görüştü.⁵⁰ Daha önce her iki ofis arasında yapılan anlaşmaya göre komisyonlar 25 Ekim'de toplanmalıydı. Ancak Rus Dışişleri Bakanlığı 19 Eylül'de İngiliz Büyükelçisi'ne gecikmenin imparatorluk kabinesi iradesinden tamamen bağımsız olarak yani General Zeleniy'in hastalığından dolayı olduğunu bildirdi. Rusya komiseri General Zeleniy birkaç gün önce Petersburg'a gelmişti ve onun ayrıntılar konusunda yerel makamlarla görüşmek için Tiflis'e ve ardından Aşkabat'a gitmesi gerekiyordu. Bu nedenle gerekli hazırlıklar Aralık ayından önce tamamlanamazdı ve

---

herhangi bir sorumluluk üstlenmedi ve konvoyun Herat'a gelmemesini talep etti. Tüm bunlardan hareketle sınır meselesinde Rusya, Afganistan'la karşılaştırıldığında İngiltere'yi ilk sıraya koyarak büyük bir risk almıştı. Şemanskiy, *age*, s. 36.

³⁵ *Memorandum, peredanniy Imperatorskim Ministerstvom Inostrannih Del Velikobritanskomu Poslu*, 9 iyunya 1884 g., Dok. 8, s. 65-67.

³⁶ *Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu*, 5 iyulya 1884 g., Dok. 13, s. 73.

³⁷ A. K. Geysn, *Zametka po povodu Anglo-russkih nedorazumeniy v 1885 godu*, Sobraniye literaturnih trudov Alekdandra Konstantinoviça Geysna, T. III, SPB 1899, s. 505-506.

³⁸ Geysn'e göre Emir subayı İngiliz müfrezesine ulaştığında müfrezenin beş yüz yerine, hizmetçilere ek olarak 1.600 askerden oluştuğunu gördü. Bu nedenle İngilizlere eşlik etmeyi reddetti ve bunun üzerine Doğu Hindistan hükümeti 1.100 kişiyi konvoydan çekmek zorunda kaldı. Geysn, *age*, s. 506.

³⁹ Geysn, *age*, s. 507.

⁴⁰ *Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu*, 11 iyunya 1884 g., Dok. 9, s. 67-69.

⁴¹ *Ot Stats-Sekretarya Girsu Seru Eduardu Torntonu*, 6 iyulya 1884 g., Dok. 14, s. 75.

⁴² *Ot Stats-Sekretarya Girsu Seru Eduardu Torntonu*, 18 iyunya 1884 g., Dok. 11, s. 69-71.

⁴³ *Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu*, 15 iyulya 1884 g., Dok. 17, s. 83.

⁴⁴ *Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu*, 13 avgusta 1884 g., Dok. 22, s. 93.

⁴⁵ *Ot Stats-Sekretarya Girsu Seru Eduardu Torntonu*, 24 avgusta 1884 g., Dok. 23, s. 93-95.

⁴⁶ *Memorandum, peredanniy Imperatorskim Ministerstvom Inostrannih Del Velikobritanskomu Poslu*, 25 avgusta 1884 g., Dok. 24, s. 97.

⁴⁷ *Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu*, 18 sentyabrya 1884 g., Dok. 25, s. 97.

⁴⁸ *Dokladnaya zapiska Naçalnika Aziatskogo Departamenta Stats-Sekretaryu Girsu*, 1 oktyabrya 1884 g., Dok. 29, s. 107-111.

⁴⁹ Şemanskiy, *age*, s. 45.

⁵⁰ Şemanskiy, *age*, s. 46.

General Zeleny'in komiserler toplantısı için planlanan 25 Ekim'e kadar Serahs'a gelmesi imkânsızdı. Zeleny hesaplamalara göre iklim koşullarının elverişsiz olduğu dönemde orada olabilirdi. Rus sınır komiseri, İngiliz komiseri ile 15 Ocak 1885 tarihinden önce görüşmeyecekti. Ayrıca aşağıdaki hususları da ekledi;

1. Tecen'in sağ yakasında yeni Salur yerleşimlerinin oluşması nedeniyle görüşme Serahs'ta değil, Pul-i Hatun⁵¹ gibi başka bir noktada gerçekleşmeliydi.
2. Komiserlere bağlı askerî konvoyların mümkün olan en aza indirilmesi için önlemler alınması gerekiyordu.
3. Rus hükümetinin görüşüne göre komiserlerin aralarında bir anlaşmazlık olması durumunda derhal hükümetlerine haber vermeleri ve aynı zamanda çalışmaya devam etmeleri gerekiyordu.⁵²

Girs müzakerelerin başladığı sırada Tecen'in sağ yakasında bulunan Eski Serahs'ın tamamen ıssız olduğu ve bu nedenle İngiliz konvoyunun geçişiyle ilgili herhangi bir sorun olmadığını iddia ediyordu. Ancak o tarihten itibaren 2.300 aile yani 10 binden fazla Salur Türkmeni Eski Serahs'a yerleşmişti. İngilizlere Türkmenlerin kendi içindeki ve nehrin sol yakasındaki halklarla arasındaki çatışmaları önlemek için buraya 200 Kazak göndermeyi gerekli gördüklerini açıkladı. Öte yandan her iki komiserin Tecen'in sol yakasında 400 kişiyi geçen askerî konvoylarının İran tarafından nasıl karşılanacağını bilmediklerini belirtti. Ruslara göre Pul-i Hatun'un seçilmesi bu rahatsızlıkları ortadan kaldıracaktı.⁵³

Büyükelçi Tornton 30 Eylül 1884 tarihli cevabında, İngiliz hükümetinin askerî konvoyla ilgili vermiş olduğu emirleri değiştirmesi ve komiserlerin buluşma yeri ile ilgili anlaşmada değişikliklere izin vermesinin mümkün olmadığını belirtti. Aynı zamanda İngiliz komiserin Meşhed'e gitmek için Tahran'dan yola çıktığı, çalışmaların kış öncesinde başlayabileceğini umduğunu da yazdı.⁵⁴ 1 Ekim'de Asya bölümü şefi İ. A. Zinoviyev (1883-1891), komiser Zeleny'in de katılımıyla İngiliz Büyükelçisi'ne bir ziyaret gerçekleştirdi. Görüşmede sınırlandırmanın başarısı için, her iki tarafın komiserlerinin görevlerini yerine getirirken yönlendirilecekleri ortak ilkelerin önceden açıklığa kavuşturulması gerektiğini vurguladı. Rusya ve İngiliz hükümetleri arasında yapılan önceki müzakereler, sınır hattının yönüne ilişkin ortak ilkelerin önceden oluşturulmasının imkansızlığını ortaya koymuştu. Komiserlerin faaliyetlerinin sonuçsuz kalmaması için, en azından araştırmalarına konu olacak alanın sınırları konusunda önceden anlaşmaya varılmalıydı. Aynı zamanda İngilizlerden Afgan makamlarının Pençdeh de dâhil olmak üzere, bölgeye dâhil edilecek alanların araştırılmasına engel olmayacağına dair güvence istedi. Tornton'un tüm bu tartışmalara cevabı ise bölgenin sınırları ile ilgili kabineler arasında bir ön anlaşmaya gerek görmediğiydi; Rus komiserin bu konuda İngiliz mevkidaşı ile doğrudan müzakerelere girebileceği ve Afganistan açısından herhangi bir engelden korkulması için yeterli neden bulunmadığını söyledi.⁵⁵

Müzakerelerden somut bir sonuç çıkmaması nedeniyle Rus Dışişleri Bakanlığı, İngiliz konvoyunun büyüklüğü ve Serahs'ın komiserlerin görüşmesi için vereceği rahatsızlıklarla ilgili önceki açıklamalarında ısrar etmedi. Konvoyların sayısına ilişkin sözleri, müfrezenin çöl bölgelerindeki hareketi ve yiyecek açısından karşılaşılabileceği zorluklardan duyulan korkudan kaynaklanıyordu. Ruslar aynı zamanda Rus komiserine de İngiltere'ninkiyle eşit sayıda bir konvoy tedarik etme hakkını verdiğini açıkladı. Ancak yine de İngiliz konvoyunun Salur yerleşimlerinin bulunduğu Tecen'in sağ kıyısı boyunca geçişine itirazını sürdürdü.⁵⁶ Buna ilişkin Tornton'un yanıtı 5 Kasım'da geldi. İngiliz hükümeti bölge tanımının yararlılığını kabul ederken, bunu komiserlerin kendilerinin belirlemesi gerekiyordu. Ancak sorunu çözmeden önce General Lemsden, Emir Abdurrahman Han'ın atadığı Afgan delegesine danışmalıydı.⁵⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığıyla görüşmeler devam ederken 6 Kasım'da General Dondukov-Korsakov, Tiflis'ten Harbiye Bakanına bir telgraf gönderdi. Telgrafta 27 Ekim'de General Komarov'un Serahs'tan General Lemsden'in maiyetinin bir kısmıyla İran Serahs'ına geldiğine dair bir telgraf aldığını yazdı. Hatta ertesi gün Stephen'ı General Komarov'a göndererek Pul-i Hatun'da Kazak karakolunun kimin emriyle ve ne amaçla kurulduğunu öğrenmek istemişti. Komarov ise bunun için emir alındığı ve ayrıca Kazakları orada Serahs müfrezesinin ileri karakolu olarak tutmayı gerekli gördüğü cevabını vermişti. Serahs'a gelen Topograf Kementyev de Murgap'da Sarı Yazı'nın 8 verst yukarısında bir Afgan devriyesi ile karşılaşmış ve Afganların daha ileri gitmesine izin vermemişti.⁵⁸ General Komarov ise 2 Kasım'da Albay Alihanov'u Murgap'ın alt kısmında Afganların ne yaptığını öğrenmek için General Lemsden'e gönderdi.

⁵¹ Serahs'ın 65 km güneyinde Keşef Rud ve Heri-Rud nehirlerinin kesiştiği noktada bulunur.

⁵² *Memorandum, peredannyi Imperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu*, 19 Sentyabrya 1884 g., Dok. 26, s. 99-101.

⁵³ *Ot Stats-Sekretarya Girsu Taynomu Sovetniku Staalyyu*, 26 sentyabrya 1884 g., Dok. 27, s. 101-105.

⁵⁴ *Memorandum, peredannyi Velikobritanskim Poslom Imperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del*, 30 sentyabrya 1884 g., Dok. 28, s. 105-107.

⁵⁵ *Dokladnaya zapiska načalnika Aziatskogo Departamenta Stats-Sekretaryu Girsu*, 1 oktyabrya 1884 g., Dok. 29, s. 107-110.

⁵⁶ *Memorandum, peredannyi Imperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu*, 9 oktyabrya 1884 g., Dok. 30, s. 111-113.

⁵⁷ *Ot Ser Eduarda Torntona Stats-Sekreteryu Girsu*, 5 noyabrya 1884 g., Dok. 38, s. 123-125.

⁵⁸ *Ot General-Adyutanta Knyazyu Dondukova-Korsakova Voyennomu Ministru*, 6 noyabrya 1884, Dok. 39, s. 127.

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

Lemsden buna General Zeleniy'in gelişiyle tüm yanlış anlamaların sona ereceğini umduğunu dile getirerek, İngiliz komisyonunun Rus komisyonunun gelişini bekleyeceği Herat'a doğru yola çıktığı şeklinde cevap verdi.⁵⁹

14 Kasım'da Girs bu sefer Tornton'a Hazar Ötesi Oblastı idaresinden alınan son bilgilere göre Serahs civarında, sıcaklık geceleri sıfırın altında 14 dereceye kadar düştüğünden iklim koşullarının çalışmaların başlamasını engelleyeceğini yazdı. Ayrıca komiserlerin buluşmasını engelleyen öngörülemez koşullara ek olarak, en önemli sorunlardan biri de komiserler tarafından incelenecek bölgenin sınırlarını belirlemenin yolu ile ilgili olarak ortaya çıkan anlaşmazlıklardı. Rus komiseri, İngiliz komiserinin Afgan yetkililerle ilişkilerinde herhangi bir rol alamazdı ve bu nedenle General Lemsden ile Afgan delegesi arasında bir ön görüşme yapılması gerekiyordu. Ancak bu sınırlandırma bölgesinin sınırlarının belirlenmesine ilişkin olarak yapılan önerinin kabul edilmesine engel teşkil etmemeliydi. Komisyonun faaliyetlerinin kapsamını tanımlayan anlaşma, sınırlandırma çalışmalarının başlangıcından önce olması gerektiğinden, çalışma mevcut haritada yer alan verilere dayanarak yapılmalı ve bu temel sorunu bir an önce çözmek için her iki taraf da gecikmeden bu konuda fikir alışverişinde bulunmalıydı. Son olarak bölgeyi matematiksel hassasiyetle belirlemeye gerek olmadığı ve genel terimlerle özetlemenin yeterli olmasından dolayı bu haritaların eksiklikleri ve yanlışlıklarının uygulamaya engel teşkil etmediği belirtildi.⁶⁰

Rus hükümeti komisyonların çalışma alanını çoktan belirlemişti. Bölgenin kuzey sınırının doğal sınırlara göre çizilmesinin imkansızlığı nedeniyle, söz konusu sınır Hazar Ötesi idaresinin emriyle yapılan çekim çalışmalarının sona erdiği alanlara kadar uzanacaktı. Buna göre bölgenin kuzey sınırı Devletabad'ın karşısında bulunan Heri-Rud'un sağ kıyısındaki bir noktadan başlayarak, Murgap'a doğru düz bir hat üzerinde ilerleyecek ve bu nehri İmam Bahşa'nın üst kısmından geçerek Amu Derya üzerindeki Afgan kalesi Hoca Salih'e varacaktı. Tecen'in akıntısı, bölgenin batı sınırı olacaktı. Güney sınırına gelince Heri-Rud'un sağ yakasından doğal bir çizgi boyunca Kuşku'nun kaynağına ve oradan Çihil Duhter'e gidecekti. Bu noktadan itibaren güney sınırı, Cemşidler ve Firuz Kuhiyev yerleşimlerinin sınırları boyunca, Afgan kalesi Bala Murgap'a, oradan Kaysar, Sangalak ve Andhoy boyunca aynı şekilde Hoca Salih'e geçecekti. Rus hükümeti son olarak bölge sınırına ilişkin bir anlaşma konusunda acele etmenin gerekliliği üzerinde durdu.⁶¹

Rus tarafı General Zeleniy'in kararlaştırılan tarihe kadar Serahs'a gitmesini engelleyen nedenlere ek olarak, komisyon çalışmalarının başlamasını engelleyen yerel koşullar olduğu üzerinde de duruyordu. Hatta çalışmalar gerekirse Şubat ayından sonraya yılın daha elverişli bir zamanına ertelenmeliydi. Londra Kabinesi, Zeleniy tarafından hazırlanan taslak hakkında General Lemsden'e danışması ve sonuçları Ruslara ulaştırması için yaklaşık üç ay olan bu süreden yararlanabilirdi. Aynı zamanda Tornton, Heri-Rud'un sağ kıyısında Serahs'ın alt kısmındaki Pul-i Hatun'a küçük bir kazak birliği gönderilmesi konusunda İngiliz kabinesine açıklama yapmakla görevlendirildi. Girs'e göre İngiliz ajanlarından alınan bilgilere göre Pençdeh'de yaşayan Türkmen-Sarıkların daha önce Afgan makamları lehine yıllık bir vergi ile vergilendirildiğini kabul etmekle birlikte, bu durum tek başına Emir Abdurrahman'ın belirlenen bölgedeki haklarının kanıtı olamazdı. Çünkü halkı her zaman tam bağımsızlıktan zevk almış olan bu topraklar Afgan birlikleri tarafından asla işgal edilmemişti.⁶²

Kısa bir süre içerisinde Zeleniy tarafından hazırlanan taslak Tornton'a iletildi.⁶³ 13 Aralık'ta Rus elçisi Y. Y. Staal (1884-1902) Londra'dan Girs'e gönderdiği telgrafta İngiliz hükümeti adına İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Granville'nin Petersburg tarafından önerilen komisyonun çalışma alanını kabul ettiğini bildirdi. Ancak General Zeleniy tarafından önerilen araştırma bölgesinin yalnızca kuzey sınırını oluşturan çizgiyi (Sınır Devletabad'ın karşısında bulunan Tecen'in sağ kıyısındaki bir noktadan ilerleyerek Murgap'a düz bir çizgide gidecek, bu nehri İmam-Bahşa üzerinden geçerek oradan Hoca Salih'e varacaktı) kabul ettiğini; aynı bölgenin güney sınırlarının önceden tanımlanmasını gerekli bulmadığını ilettili. Ayrıca Lord Granville, Rusların Pul-i Hatun ve Pençdeh'nin Afgan sınırının dışında olduğuna dair görüşünü paylaşmadığı ve Londra Kabinesinin bu sorunların olay yerinde komisyon üyeleri tarafından çözülmesi gerektiğini kabul ettiğini ekledi.⁶⁴ Ancak Ruslar bundan hiç memnun olmadı ve bu sefer müzakereleri çıkmazdan kurtarmak için Londra Kabinesine yeni bir öneri sundu. Hatta Girs'e göre iki kabine arasında sınır çizgisine ilişkin anlaşmazlık Rus karakollarının Herat'a olan yakınlığına karşı İngiltere'nin önyargılarından kaynaklanıyordu. Taslak sayesinde Herat, en yakın sınır noktalarından yaklaşık 120 kilometre mesafe ile ayrılacaktı. Heri-Rud'dan başlayarak Zülfikâr'ın güneyinden yaklaşık 10 km boyunca uzanan hat Karezilyas ve Kehrizi-Soume yoluyla Yegri-Gök çayına uzanacak ve çayın sağ yakasında Çemeni bid harabelerini sınırlayan yükseklikteki tepeleri takip edecekti. Hat ardından Kuşku'nun sağ yakasındaki dağ zincirleri ile Havuzi Han'a ulaşarak Afganistan'a ait olan Merucak'ın kuzeyine uzanacaktı. Bu noktadan itibaren

⁵⁹ *Ot General-Adyutanta Knyazyza Dondukova-Korsakova Stats-Sekretaryu Girsu*, 8 noyabrya 1885, Dok. 40, s. 127.

⁶⁰ *Ot Stats-Sekretarya Girsu Ser Eduardu Torntonu*, 14 noyabrya 1884 g., Dok. 41, s. 127-131.

⁶¹ *Zapiska General-Mayora Zelenogo*, Prilojeniye k Dok. 41, s. 135.

⁶² *Ot Stats-Sekretarya Girsu Taynomu Sovetniku Staalyu*, 17 noyabrya 1884 g., Dok. 42, s. 135-138.

⁶³ *Ot Taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu*, 28 noyabrya 1884 g., Dok. 43, s. 139.

⁶⁴ *Ot Taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu*, 13 dekabrya 1884 g., Dok. 44, s. 141; *Ot Taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu*, 18 dekabrya 1884 g., Dok. 45, s. 141; *Ot Grafa Granvillya Taynomu Sovetniku Staalyu*, Prilojeniye k Dok. 45, 23 dekabrya 1884 g., s. 141-143.

kuzeyden Kaysar ve batıdan Sangalaka vadisini sınırlayan ve doğuda Andhoy'u terk eden yüksekliklerin sırtı boyunca uzanan sınır Amu Derya'daki Hoca Salih'e katılacaktı. Hatta notta İngilizlerin güney sınırına ilişkin düşüncelerine cevap olarak Pul-i Hatun'da yeni konuşlandırılan Rus müfrezesinin orada Afgan yerleşimlerine dair en ufak bir iz bulamadığı şeklinde cevap verdi.⁶⁵ 1872-73 anlaşmasının Afganlara Pençdeh vahasına sahip olma hakkı vermediğini belirtti ve Pul-i Hatun Afganistan sınırından yaklaşık 80 kilometrelik bir alanla ayrılıyordu. Pençdeh'de Türkmen-Sarıklar yaşadığı için Pençdeh Afganistan'a ilhak edilirse, Sarık kabilesi ikiye bölünecek ve bu bölünme, özellikle Türkmenlerin göçebe alışkanlıkları ve yağmacı eğilimleri göz önüne alındığında, Rusya ile Afganistan arasında bir karışıklık kaynağı olacaktır.⁶⁶

2. Savaşa Doğru

Müzakereler devam ederken 1884 yılı boyunca sınırlar Rusya ve Afganistan tarafından defalarca ihlal edildi. İki hükümet arasında özellikle Pençdeh ve Pul-i Hatun konusunda bir anlaşmazlık mevcuttu. İngiliz hükümetine göre bu şehirlerin ikisi de Afganlara ait olmalıydı, Rusya ise Türkmenler yaşadığı için bu topraklarda söz sahibi olduğunu düşünüyordu. 1885 yılının ocak ayında Aşkabat'tan Petersburg'a 150 atlıdan oluşan bir Afgan müfrezesinin Zülfikar Geçidi'ni⁶⁷ işgal ettiği ve Sarı Yazı'da bir Afgan karakolu kurulduğu bilgisi geldi. Rus hükümetine göre bu işgaller 1872-1873 anlaşmasına aykırıydı ve İngiliz Hükümeti bu konuya özel önem göstermeliydi.⁶⁸ İngiltere Büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen notta komiser Lemsden'in bu konuya ilişkin cevabı gelmediği belirtildi. Ancak aynı notta Lemsden'in sayıları 100'ü bulan bir Rus süvari birliğinin Afgan ileri karakollarını geçip Sarı Yazı'nın üç mil güneyindeki Aymak Cara'da bulunduğunu bildirdiğini yazdı. Ayrıca Turbeti Şeyh Cama'daki bir İngiliz ajanı da Zülfikar geçidinin Teke süvarilerinden oluşan müfrezesiyle bir Rus subayı tarafından işgal edildiğini yazmıştı. Hatta Kusan valisi bu haberin doğruluğundan emin olmak ve söz konusu müfrezeyi oradan ayrılmaya zorlamak için bir refakatçiyle oraya gitmişti. İngilizlerin uyarılarına rağmen Rus birlikleri Pul-i Hatun'u işgal etmekle kalmamış hatta Sarı Yazı'ya kadar ilerlemişti. Notta Rusların buna derhal son vermediği takdirde bunun büyük sonuçlara yol açacağı uyarısı yapıldı.⁶⁹

Gerçekten de Merv Okruğu yöneticisi Alihanov'un emriyle 2 Şubat'ta Yarbay Tararin⁷⁰ Serahs'ın 65 km güneyinde bulunan Pul-i Hatun'u, 5 Şubat'ta İmam Baba'yı işgal etti.⁷¹ 6 Şubatta ise Alihanov General Komarov'un emriyle Sarı Yazı'dan 5 verst uzaklıktaki Aymak Cara'yı işgal etti.⁷² Bu arada Alihanov Aymak Cara yolundayken sınır komisyonu üyelerinden Ridgeway'den sorunun ortak bir komisyon tarafından çözülene kadar her iki tarafın da "bilinen sınırları" geçme hakkına sahip olmadığına dair bir mektup aldı.⁷³ Rus hükümeti 9 Şubat'ta gönderilen bir telgrafta sınır olarak kabul edilmesini önerdiğimiz bölgenin diğer tarafında Afganların daha fazla toprak ele geçirmesini önlemek için Zülfikar ve Afgan karakolunun bulunduğu Sarı Yazı yakınındaki noktanın Hazar birlikleri tarafından işgal edildiğini kabul etti.⁷⁴ Hatta Dışişleri Bakanlığı 12 Şubat'ta İngiliz Büyükelçisi'ne gönderilen muhtırada, Zülfikar Geçidi'nin Türkmen milisleri tarafından işgalinin ve Aymak Cara'da bir Rus süvari müfrezesinin bulunduğu öğrenildiğini yazdı. Rus hükümetine göre bu eylemler çatışmalara yol açabileceğinden süvari müfrezesinin Sarı Yazı'nın ötesine çekilmesi ve ortak komisyonun kararlarına kadar Rus birliklerinin ilerlemesini engellenmesinin gerekliliği üzerinde durdu. İngiliz Hükümeti ise buna karşılık Afgan birliklerinin mevcut konumlarının ötesine geçmesinin engellenmesi için çaba göstermeliydi. Ruslara göre Afganların saldırgan tavrı imparatorluğun haklarını koruma ihtiyacını doğurmuştu. Rus müfrezesinin Pul-i Hatun'a gönderilmesi de bu durumun kaçınılmaz bir sonucuydu. Bütün bunlara rağmen Rus Dışişleri Bakanlığı İngiliz Büyükelçisi'ne karışıklıkları önlemek için Rus karakollarının komutanlarına Afgan askerleriyle çatışmalardan kaçınmaları emri verildiğini yazdı. Afgan askerleri ancak Rus mevkileriyle ilgili

⁶⁵ Girs burada 1875 senesinde Sarıklar ziyaret eden Charles Metcalfe Macgregor'un kitabına atıfta bulunmaktadır. Charles Metcalfe Macgregor, *Narrative of a Journey through the Province of Khorassan, and on the N.W. Frontier of Afghanistan in 1875*, 2 vols., London: W. H. Allen, 1879. 1840 senesinde Hindistan Agra'da doğan Macgregor İngiltere'deki Marlborough askeri kolejinden mezun olduktan sonra 1857'de Hindistan'a dönmüştür. Uzun süre Bengal Ordusunda görev yapmış ve Hindistan, Butan, Çin, Afganistan ile İran'a araştırma gezilerine çıkmış ve hatta Sarıkların yaşadığı bölgeye girmeyi başarmıştır. Horasan gezisine ilişkin raporu Rusça da dahil olmak üzere birçok dile çevrilerek büyük ün kazanmıştır. Macgregor 1884 senesinde Simla'da, Rus ordusunun Hindistan'ı olası işgali ve bu istilaya karşı önlemlerin incelendiği ve analiz edildiği Hindistan Savunması adlı gizli bir kitap yayınlamıştır. Kitap yalnızca İngiltere'nin üst düzey liderlerine dağıtılmıştır. Ancak gizli olmasına rağmen Rus İmparatorluğu askeri istihbaratı, 1891 senesinde bu kitabın bir nüshasını ele geçirmeyi başarmıştır.

⁶⁶ *Ot Stats-Sekretarya Girsaya Taynomu Sovetniku Staalyu*, 16 yanvarya 1885, Dok. 46, s. 143-145; Prilojenije k Dok. 46, s. 145-153.

⁶⁷ Rusya (Hazar Ötesi Oblastı), İran ve Afganistan'ın topraklarının birleştiği noktadaki Heri-Rud Nehri'nin sağ kıyısında bulunur. Nehrin vadisiyle oradan Bahdız'a uzanan alan arasındaki tek uygun bağlantıdır.

⁶⁸ *Ot Stats-Sekretarya Girsaya Taynomu Sovetniku Staalyu*, 27 yanvarya 1885 g., Dok. 47, s. 153.

⁶⁹ *Zapiska, peredannaya İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del Velikobritanskim Poslom*, 8 fevralya 1885 g., Dok. 49, s. 155.

⁷⁰ Hazar Ötesi Oblastı terkindeki Merv Okruğu yöneticinin yardımcısı.

⁷¹ V. Prasalov, *Murgabskiy pohod 1885 g. zavershişiyista boyem s Avgantsami na Kuşke 18 Marta*, Peterburg, 1910, s. 31.

⁷² Alihanov-Avarskiy, *agm*, s. 474.

⁷³ Alihanov-Avarskiy, *agm*, s. 475-576.

⁷⁴ *Ot Stats-Sekretarta Girsaya Taynomu Sovetniku Staalyu*, 9 fevralya 1884, Dok. 51, s. 157.

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

düşmanca eylemlere izin verirse korkmalılardı.⁷⁵ İngiliz elçisi cevap olarak bir anlaşma beklenen dönemde ihtilafı bölgede hiçbir askerî hareket yapılmamasının önemli olduğunu vurguladı. İngiltere müzakere sürecini hızlandırmak ve Rusya'nın Lemsden ile Zeleniy'in çalışmalarının ertelenmesini önlemek için, sınır komisyonunun çalışmalarının bir an önce başlaması şartıyla Rusya'nın tüm ele geçirdiği toprakları tanımaya hazırды. Afganlara mevcut mevkiilerinden uzaklaştırmak amacıyla Rus birliklerine saldırmamaları gerektiğini, ancak birliklerin daha fazla ilerlemesine direnmeleri gerektiğini çoktan açıklandığı iletildi. Ayrıca müzakereler devam ettiği sürece statükoya saygı duyulması gerektiğinin söylendiği de belirtildi.⁷⁶ Ancak kısa süre sonra Londra'ya Rus birliklerinin ilerleyişi hakkında bilgi geldi. Ridgeway'den alınan bilgilere göre bir sonraki hedef Rus ileri karakolunun bulunduğu Pul-i Hişti'ydi. Hatta Ridgeway raporunda Albay Alihanov'un Pençdeh halkına ait koyunları yakaladığı ve 60.000 tanesini almakla tehdit ettiğini de ekledi.⁷⁷ Bunun üzerine Petersburg'dan daha az sert olmayan bir telgraf gönderildi ve İngiltere Afganların kuzeye hareketini teşvik etmekle suçlandı. Hatta Türkistan Genel Valisi'nden alınan bilgiye göre İngiliz sınır komisyonunda görevlendirilen bazı memurların Afgan garnizonlarını denetledikleri ve yerel yetkilileri Amu Derya'nın sol yakasındaki bazı noktaları güçlendirmeye çağırdıklarını yazdı. Ayrıca bu subaylardan birinin nehir boyunca silahlı bir konvoyla Kelif yakınlarındaki Buhara topraklarına geçtiğini bildirdi.⁷⁸ Bunun üzerine Lord Granvill, 24 Mart'ta Rus elçisi Staal'a İngiliz subayların Afgan güçlerini teftiş etme yetkisine sahip olmadıkları ve Kelif'le ilgili olarak İngiliz hükümetinin bu memurların Amu Derya üzerinden Buhara'ya geçişi durumunda bundan pişmanlık duymaktan çekinmeyecekleri konusunda üstü kapalı cevap verdi.⁷⁹

Petersburg ile Londra arasında müzakereler devam ederken Türkistan'ın askerî liderleri daha aktif bir işgal politikası izlemeye devam ediyordu. İngilizler müzakereler yoluyla Rusların ilerlemesini kendi başlarına durdurmaya çalıştılar. Hatta Yarbay Ridgeway, Alihanov'a silahlı çatışmayı önlemek için Ruslar ile Afganlar arasında arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu belirten bir mektup dahi yazdı.⁸⁰ Ancak Alihanov hiçbir şekilde taviz vermedi ve Lemsden'e yazdığı bir mektupta şöyle dedi: "*Memnun olsanız da olmasanız da Rus birlikleri tarafından Taş Köprü'yü işgal etmem emredildi ve bu emri yerine getireceğim. Ben bir askerim, siyasi meselelere aşina değilim ve bu yüzden söyleyecek başka bir şeyim yok.*"⁸¹ Afganların Uruş Duşan'ı işgal ettiği haberini alan Alihanov, hemen yüz milisle Aymak Cara'dan hareketle Afganları geri püskürttü ve Taş Köprü'ye gelerek burada bir birlik bıraktı.⁸² Sahada bunlar olurken yerel koşullara daha hâkim Türkistan reislerinin aksine Petersburg taviz vermeye hazırды. Girs'e göre İngiltere hâlâ bir araştırma bölgesinin tespitine geri dönmek isterse, en başından beri kendileri tarafından önerilen bölgeyi kabul edebilirdi. Ancak bu bölgede meydana gelen değişiklikler, böylesine geniş bir alanda araştırma ve keşif yapmanın önemli bir zaman kaybına yol açacak, bu her iki tarafın da görüşlerini değiştirmeyecek ve komisyon üyeleri arasında nihai bir mutabakat sağlamayacaklardı. En sonunda da çözülemeyen meseleleri her iki hükümetin kararına sunmak zorunda kalacaklardı. Her iki tarafın çıkarlarını uyumlu hâle getirmeye yönelik samimi bir istekle, komisyonların araştırma bölgesini İngilizlere kısa bir süre önce önerilen çizgideki bölgelerle sınırlandırmak daha pratik görünüyordu. Bu koşullar altında, eğer Londra Kabinesi tarafından kabul edilirse komisyon gecikmeksizin toplanabilirdi.⁸³ Rus tarafında bunlar olurken İngiltere, Lemsden tarafından önerilen sınırlandırma bölgesini kabul etmemekte ısrar ediyordu.⁸⁴

3. Taş Köprü Muharebesi

Merv Okruğu yöneticisi General Komarov Tekeler ve Pençdeh vahası halkının Afganların eylemlerinin cezasızlığından kötü bir şekilde etkilendiği ve tehdiye başvurmak zorunda olduğunu düşünüyordu. Bundan hareketle müfrezesiyle birlikte 11 Şubat'ta Merv'den yola çıktı ve 17 Şubat'ta Murgap Nehri'nin üst kısımlarına İmam Baba'ya geldi. Kısa süre sonra Albay Kazantsev'in 3. Türkistan hattı taburu da Semerkant'tan gelerek Komarov'un müfrezesine katıldı. Ancak hükümetin belirsiz konumu nedeniyle durum karmaşıktı. Petersburg İngiltere ile ilişkileri kesmek istemiyor ve mümkünse Afganlara karşı güç kullanmaktan kaçınarak Rusya'nın haysiyetini korumayı talep ediyorlardı. Bu nedenle askerî adımları çok dikkatli atmak ve bunu diplomatik dokunuşla birleştirmek gerekiyordu ki bu Komarov için neredeyse imkânsızdı.⁸⁵

⁷⁵ Memorandum, peredanny İmperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu, 12 fevralya 1885 g., Dok. 52, s. 157-159.

⁷⁶ Memorandum, peredanny İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del Velikobritanskim Poslom, 20 fevralya 1885, Dok. 54, s. 161.

⁷⁷ Zapiska, peredannaya İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del Velikobritanskim Poslom, 21 fevralya 1885 g., Dok. 55, s. 161-163.

⁷⁸ Ot Stats-Sekretarya Girsu Taynomu Sovetniku Staalyu, 24 fevralya 1886 g., Dok. 56, s. 163-165.

⁷⁹ Ot Lorda Granvillya Taynomu Sovetniku Staalyu, Prilojeniyeye k Dok.64, 24 marta 1885 g., s. 207.

⁸⁰ Ot podpolkovnika Ricue Podpolkovniku Alihanovy, Prilojeniya k Dok.62, s. 193-195.

⁸¹ Ot podpolkovnika Alihanova Generalu Ser Piter Lyemssenu, 8 fevralya 1885 g., Prilojeniya k Dok. 62, s. 191-193.

⁸² Raport Naçalnika Mervskogo okruga Komanduyuşçemu voyskami Zakaspiyskoy Oblasti, 9 fevralya 1885, s. 187-169.

⁸³ Ot Stats-Sekretarya Girsu Taynomu Sovetniku Staalyu, 15 marta 1885 g., Dok. 64, s. 195-197.

⁸⁴ Ot taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu, 23 marta 1885 g., Dok. 71, s. 213-215.

⁸⁵ A. Y. Potanov, Uçastiye Kubanskogo Kazaçestva v prisoyedinenii Sredney Azii K Rossii (70-90-ye godı XIX veka), Dissertatsiya na soiskaniye učenoy stepeni kandidata istoričeskikh nauk, Krasnodar 2020, s. 185.

6 Mart'ta Murgap müfrezesi birliklerinin İmam Baba'da toplanmasından sonra, müfrezenin doğrudan komutasını devralan Komarov, 7 ve 8 Mart'ta tüm müfrezeyi Aymak Cara'ya taşıdı.⁸⁶ 9 Mart'ta ise Yarbay N. Zakrjevskiy ile Yüzbaşı V. P. Prasolov'u Afgan birlikleri mevzilerinin keşfi için Aymak Cara'dan gönderdi. Subaylar Afgan kampından 2 km uzaklıktaki Kızıl Tepe'ye gittiler. Bu memurların raporu, karakol şefinden daha önce alınan bilgileri doğruladı; Afgan kampında 2.500-3.000'den⁸⁷ fazla asker olduğunu iddia eden subaylar pozisyonun çok güçlü ancak Taş Köprü'de Kuşku'nun sol kıyısının zayıf olduğunu bildirdi.⁸⁸

12 Mart'ta geceyi Uruş Duşan'da geçiren Rus müfrezesi ertesi gün yola çıktı ve Kızıl Tepe'de ikiye ayrıldı.⁸⁹ 14 Mart sabahı Zakrjevskiy'e Peñdeh'de gözlem yapmak üzere tayin edilen Yüzbaşı Ç. E. İet'ten bir mektup geldi. Mektupta Yüzbaşı İet, Afgan birlikleri komutanı Naib Salar'ın bir Rus komutanın kendisini görmek istediği ve olayları aydınlatmak için bir görüşme yapılması gerektiğini belirttiğini bildirdiği yazılıydı.⁹⁰ Komarov'un emriyle Zakrjevskiy, Rus komutanlarından hiçbirinin toplantı istemediğini ancak istenildiği takdirde öğleden sonra bir görüşme yapılabileceğini ilettiler. Belirlenen saatte gerçekleşen görüşmede İngiliz tarafında Yüzbaşı İet, Lassyo, Dr. Ouen ve iki Hintli de vardı.⁹¹ Görüşmede İngilizler, Rus ve İngiliz hükümetleri arasında bir anlaşma yapıldığını, Peñdeh Sarıklarıyla ilgili statükoyu sürdürmek gibi zor bir görevin kendilerine verildiğini ve bu görevin, özellikle Ruslar ile Afganlar arasında olası bir çatışma ihtimali göz önüne alındığında dakikadan dakikaya zorlaştığını dile getirdi. İngilizler özellikle son durum yani Rusların niyetlerini öğrenmek istiyorlardı. 15 Mart'ta Yüzbaşı İet, Zakrjevskiy'e Lord Granville'in Rus ve İngiliz kabineleri arasındaki anlaşma konusunda General Lemsden'e gönderdiği telgrafın bir kopyasıyla birlikte başka bir mektup gönderdi. 16 Mart'ta Yüzbaşı İet, yeni bir görüşme talebinde bulunarak ileri karakollar sorununun derhal çözülmesi için acil bir ihtiyaç olduğunu bildirdi. Ertesi gün Yüzbaşı İet'in yeni bir mektubu daha geldi. Mektupta bazı Afgan karakollarının çok ileri gittiğinden bahsettiğini için Naib Salar'a, daha önce işgal edilen sınırın diğer tarafındaki tüm karakolları geri çekmesini tavsiye ettiği, Naibin bunu kabul ettiği ve Afganların sorun çıkarmayacağını umduğu yazılıydı.⁹²

Murgap müfrezesinin Kızıl Tepe'ye gelişinin ilk gününden itibaren, Afganların mevzilerini ileriye ve nehrin sol yakasındaki Rus karakollarına doğru itmeye başlamaları ve özellikle Kuşku'nun sol yakasında, surlar inşa etmeleri üzerine Komarov, Yüzbaşı Prasolov'u 14 Mart'ta Murgap Nehri'nin sağ kıyısına teftişe gönderdi.⁹³ Ayrıca aynı gün Kuşku'nun sol yakasının keşfi için, Yarbay Alihanov komutasında Merv milislerinden yüz Türkmen Kala-i Mor yönüne gönderildi.⁹⁴ Komarov 17 Mart sabahı Kafkas alayı komutanlarından Yüzbaşı Kobtsev ile Afgan müfrezesi Naib Salar Timur Şah'a bir mektup göndererek Kuşku'nun sol kıyısı ile Kuşku'nun ağzına kadar Murgap'ın sağ kıyısındaki toprakları koşulsuz olarak boşaltmalarını istedi. Ancak Afganların buna niyeti yoktu. Komarov raporunda yine de bir barış anlaşması konusundaki umudunu kaybetmediğini belirterek Zakrjevskiy'e İngilizlerin talep ettiği toplantı için kararlaştırılan zamanda gitmesini emretti. Zakrjevskiy görüşmede Afgan karakollarının Afganistan'ın sol yakasından çekilmesi konusundaki talebini tekrarlayacaktı. Yarbay Zakrjevskiy'e göre de toplantıya Afgan askerî liderlerinden herhangi birinin davet edilmesi yararlı olabilirdi. Zakrjevskiy toplantıda Yüzbaşı İet'e Naib Salar'a mektubu iletip iletmediğini ve Afganların komutanlarından herhangi birini davet etme taleplerini kabul edip etmediklerini sordu. Bunun üzerine Yüzbaşı İet bunu Naib Salar'a iletmediğini ancak tüm Afgan komutanların bu önemli günde halkını terk etmelerini gerekli görmediklerini söylediğini belirtti. Ardından Yarbay Zakrjevskiy Afgan karakollarının ilerlemesinden bahsettiğinde Yüzbaşı İet, bazı Afgan görevlilerinin yerinin değiştirilebileceğini söyledi. Ancak Kuşku'nun arka tarafından uzaklaştırılması mümkün değildi.⁹⁵ Zakrjevskiy ayrıca Rus devriyelerinin Kuşku'ya kadar ve hatta Taş Köprü'ye de ulaştığını söyledi. Rus birlikleri Kuşku nehrine yaklaştıkları için, bu nehrin sol kıyısını terk etmeyecekler ve Lord Granville'nin telgrafta bahsedilen aynı anlaşmaya dayanarak onu işgal etme hakkına sahip olacaklardı. Ayrıca Afgan karakollarının eylemleri aynı telgrafta belirtilen koşullarla tamamen çelişiyordu. Bunun üzerine İngilizler, Rusların Kuşku'nun sol yakasında hangi noktada hak iddia ettiğini öğrenmek istedi. Yarbay Zakrjevskiy böyle bir soruyu yanıtlama yetkisi olmadığını söyledi ve General Komarov Afgan karakollarının nehrin sol yakasındaki alanı tamamen terk etmesini talep ediyordu. Bunun üzerine Komarov Yarbay Zakrjevskiy'nin görüşmelerin sonuçları hakkındaki raporunu dinledikten ve bunun hiçbir sonuç

⁸⁶ *Raport Naçalnika Zakaspiyskoy Oblasti i Komanduyuşego v onoy voyskami Komanduyuşemu voyskami Kavkazskogo voyennogo okruga, 30 Marta 1885 g.*, s. 287.

⁸⁷ Daha sonra komutanlar, maiyetleri ve hizmetkârlar hariç 4.000 kadar Afgan olduğu ortaya çıktı. "Boy na Kuşke 18 marta 1885 g. i territorialniye priobreteniya v tsarsrvovaniye imperatora Aleksandra III", *Russkaya Starina*, T. 141, 1910, s. 658.

⁸⁸ *Boy na Kuşke 18 marta 1885 g.*, s. 658.

⁸⁹ V. Prasalov, *Murgabskiy pohod 1885 g. zaverşivşçiyasya s Avgantsami na Kuşki 18 marta*, Peterburg 1910, s. 52.

⁹⁰ *Boy na Kuşke 18 marta 1885 g.*, s. 659-660.

⁹¹ Alihanov-Avarskiy, *agm*, s. 480.

⁹² Alihanov-Avarskiy, *agm*, s. 481-482.

⁹³ Prasalov, *age*, s.59.

⁹⁴ *Pobeda Russkih nad Afgantsami na reke Kuşke 18-go marta 1885 goda*, s. 10-11.

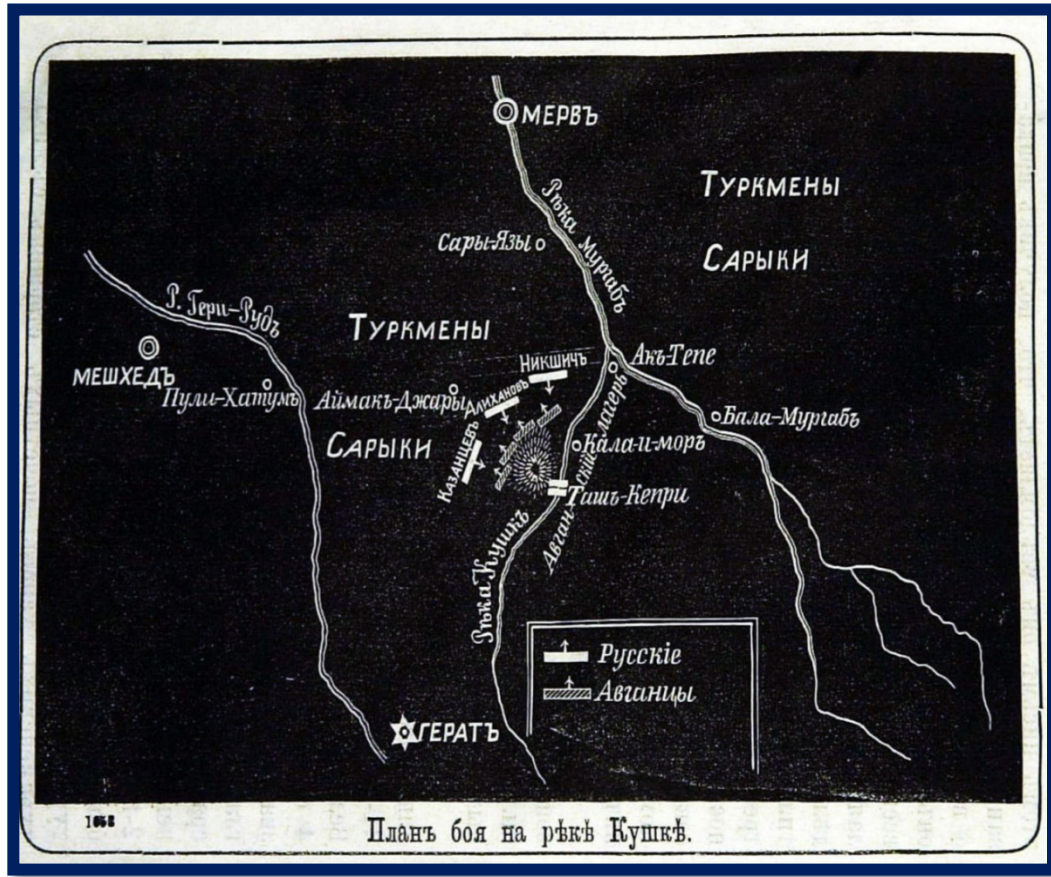
⁹⁵ *Pobeda Russkih nad Afgantsami na reke Kuşke 18-go marta 1885 goda*, s. 13.

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

getirmediğini gördükten sonra bu sefer başka bir yol denemek istedi.⁹⁶ Bunun için aynı günün akşamı Murgap müfrezesinin komutanlarını toplayarak onlara meselenin özünü anlattı ve gerekli emirleri verdi.⁹⁷

Bu arada Naib Salar'dan ancak akşam saat 10'dan sonra cevap geldi. Mektupta Naib Salar, Herat valisinden Yüzbaşı İet ile tüm sınır meselelerinde istişare etme emri aldığını bildirdi ve her şeyden önce emirin emirlerini yerine getirmesi gerekiyordu. Komarov da yarı resmî bir cevapla önceki taleplerinden vazgeçmediğini tekrarladı. Bunun üzerine ertesi gün sabah saat 4'te kampta sadece 50 kişi bırakarak Taş Köprü'ye hareket etti.⁹⁸ General Komarov komutasındaki Murgap müfrezesi Kuşku Nehri'nin batısında, Afgan birlikleri ise nehrin doğu kıyısında konuşlandı. Şemanskiy'e göre Rus ordusu 1.840 kişiden oluşuyordu ve 1.660 asker ise doğrudan savaşa katıldı.⁹⁹ Afgan müfrezesine ise Naib Salar komuta etti.¹⁰⁰ Savaşın ertesi günü 19 Mart'ta General Komarov Harbiye Bakanı'na Taş Köprü'den bir telgraf göndererek Afganların küstahlığı, Rusya'nın şeref ve haysiyetini korumak için 18 Mart'ta Kuşku Nehri'nin her iki yakasında ağır tahkim edilmiş Afgan mevzilerine saldırmaya zorladığını ve 4.000 kişiden oluşan Afgan kuvvetlerinin mağlup edildiğini haber verdi. Hatta savaşın sonunda Kuşku'nun diğer yakasına geçtiğini ve aynı gün Rusya'nın korunmasını isteyen Pençdeh Sarıklarından bir heyetin geleceğini bildirdi.¹⁰¹

EK2 Kuşku Nehri'ndeki Savaş Planı¹⁰²

Komarov'un Harbiye Bakanlığına gönderdiği raporda savaşın ertesi günü Pençdeh Sarıklarından bir heyetin geldiği, Sarıkların Afgan cesetlerini temizlemek ve gömmek için 100 işçi gönderdiği, Pençdeh'de aksakal seçilmesi ve geçici idare kurulması emri verdiğinden bahsetmektedir. Hatta belgenin orijinalinde ise şöyle okumaktayız: *Pençdeh'de düzeni sağlamak için, aksakal seçip geçici yönetimi, Rusya'ya olan bağlılığı, dürüstlüğü ve yakınları arasında gördüğü önemle tanıdığım Yöleten Sarıklarından Ovez-Bey'e emanet ettim. Ben de az sayıdaki refakatçiyle Pençdeh aullarını gezdim ve halk hepsinde Ruslara karşı en samimi duyguları*

⁹⁶ *Raport Naçalnika Zakaspiyskoy Oblasti...*, s. 295.

⁹⁷ Prasalov, *age*, s. 73.

⁹⁸ *Raport Naçalnika Zakaspiyskoy Oblasti...*, s. 295.

⁹⁹ Şemanskiy, *age*, s. 60-61.

¹⁰⁰ Potanov, *agt*, s. 191.

¹⁰¹ *От General-Leytenantа Komarova Voennomu Ministru*, 19 marta 1885., (Polučeno 26 marta 1885 g.), s. 215.

¹⁰² *Pobeda Russkih nad Afgansami na reke Kuşke 18-go marta 1885 goda*, s. 16.

*göstermeye çalıştı.*¹⁰³ Raporunda ayrıca aynı gün kendilerinin han olarak seçtikleri Ersarin Türkmenlerinden Geldi Han'ın da vatandaşlık talebi için geldiği ancak şu anda bunu düşünmenin zamanı olmadığını söylediğini hatta Ersarinlerin talebini yüksek makamların görüşüne sunacağı ve şimdilik barış içinde yaşamalarına izin vereceğini de yazmaktadır. Savaş sonrasında Komarov 21 Mart'ta Yüzbaşı Prasalov'u keşif için Kala-i Mor'a, 22 Mart'ta da Alihanov'u 100 Kazak ile Meruçak'a gönderdi. 26 Mart'ta da Naib Salar'a bir mektup göndererek haklı talebini yerine getirmemesi nedeniyle savaşa mecbur bırakıldığı ve bunun hiçbir şekilde düşmanca eylemlerde bulunma arzusunun kaynağın olmadığını ilettiler. Komarov 27 Mart'ta Ak-Rabat ve Zülfikar'dan bu noktaların Afganlardan temizlendiğine dair bir haber aldı ve aynı gün Kala-i Mor, Dozan Goisi, Adam Ulau ve Pul-i Hatun üzerinden Serahs'a döndü.¹⁰⁴

4. 10 Eylül 1885 Tarihli Londra Antlaşması

İngiliz kabinesine göre savaştan sonra bu zor vaziyetten çıkışın tek yolu, komisyon çalışmalarının sonuna kadar tüm birliklerin tartışmalı bölgeleri terk etmesi ve sınır çalışmalarının yapılmasıydı. Rusya ise Pençdeh'nin Afganistan'a verilmesi hâlinde ilişkilerin gelişmesinin imkânsız olduğuna inanıyordu. Zülfikar'ın Pençdeh ile değişmesi önerildi ve İngiltere bu değiş tokuşu kabul etti. Ancak şimdi de sorun, Zülfikar'ın sınırlarının belirlenmesiydi. Tartışmanın ardından nihayet Hoca Salih'den Heri-Rud'a kadar olan sınırın belirlenmesi gerektiğine karar verildi. Sınırın geri kalanı 1873 senesindeki antlaşmadaki gibi değişmeden kalacaktı. 10 Eylül 1885 tarihinde Londra'da İngiltere ile Rusya arasında sınırlandırma protokolü imzalandı¹⁰⁵ ve buna dayanarak Heri-Rud ile Amu Derya arasındaki Afganistan sınırı belirlendi. Protokolün ikinci maddesine göre her iki tarafın da Afgan sınırının ayrıntılarını gözden geçirecek ve yerinde işaretleyecek görevli atamasına karar verildi. Komisyon üyeleri, bu protokolün imzalanmasından iki ay sonra Zülfikar'da bir araya gelecek ve önceki kararlara göre derhal sınır çizmeye başlayacaktı. Komisyonun en fazla 100 kişiden oluşmasına karar verildi. Sınırlandırma çalışmaları ilerledikçe, her iki taraf da sınır boyunca karakol açma hakkına sahip olacaktı.¹⁰⁶ İki komisyon 11 Kasım 1885 tarihinde bir araya geldi. Komisyon üyeleri arasında Ridgeway, Rus sınır komisyonu üyesi Albay Kuhlberg, Lessar, Afganları temsilen Kadı Sadeddin ve İngiliz Hindistan'ında yöneticilik yapan asker kökenli Charles Edward Yate¹⁰⁷ bulunuyordu.¹⁰⁸ Komisyon 1886-1887 yıllarında çalışmalarına devam etti ve son protokol 10 Temmuz 1887 tarihinde imzalandı. Böylece Rusya Pençdeh vahasını güvence altına almış oldu, Afganistan ise Pençdeh vahasıyla Afganistan ile İran'ın sınır bölgelerini birbirine bağlayan Zülfikar Geçidini korumuş oldu. Kuşku savaşından sonra Ruslar Afgan yetkililere, Afganların tekrar saldırmadıkça sınırı geçmeme sözü veren nazik bir mesaj gönderdi. Bu savaşla bağlantılı olarak Avrupa'da Rusya ile İngiltere arasında yeni bir savaşın başlamasıyla ilgili bir yaygara koptu ancak Rus Dışişleri Bakanlığı hiçbir şey olmamış, sadece küçük bir çatışma varmış gibi davrandı. Halk arasında barışçı lakaplı imparator III. Aleksandr Afganistan nedeniyle İngiltere ile savaşmak istemedi. Kuşku'daki yenilgi İngilizlerin Afganistan'daki otoritesini sarstı ve Afgan Emiri de ihtiyaç duymadığı Türkmen toprakları nedeniyle Rusya ile yeni bir savaştan kaçındı.

SONUÇ

Rusların Merv, Yöleten ve Serahs'ın işgalinden sonra Pençdeh'e yönelmesinden sonra sıranın Herat ve ardından Hindistan'a gelmesinden korkan İngiltere, Rusya ve Afganistan arasında sınır çizilmesi için bir komisyon kurulması talebinde bulundu. Ancak devam eden müzakere süreci her iki taraf açısından olumsuz sonuçlandı. Rus Dışişleri Bakanlığı, İngiltere ile savaş taraftarı değildi ve hatta bölgesel yönetimden tartışmalı sınır sorunlarının yalnızca barışçıl çözümünü talep ediyordu. Ancak müzakereler sırasında İngiltere'nin Pençdeh vahası ve diğer bazı Türkmen topraklarının Afganistan'a verilmesini talep etmesi ve Ruslar ve Afganların karşılıklı olarak Sarıkların topraklarını işgal etmesi üzerine çatışma kaçınılmaz hâle geldi. Rus imparatorluğunun zaferiyle sonuçlanan Kuşku Savaşı, Türkistan'ın kontrolü için Rusya ile İngiltere arasındaki "Büyük Oyun" un doruk noktasını oluşturdu. Ancak taraflar, İngiliz ve Rus imparatorlukları arasındaki "soğuk savaş" durumunun sıcak bir aşamaya geçişini önlemeyi başardılar. İngilizlerin çabaları, Rusların Pençdeh'i işgal etmelerini önleyemedi. Bu noktada iki büyük güç arasında yoğun bir diplomasi dönemi ve sınır tespiti çalışmalarına başlandı. Bu işgal girişiminin ardından Afganlar, Ruslar karşısında geri çekilmek zorunda kaldı ve Murgap'taki Türkmenlerin siyasi bağımsızlıkları da son buldu. Böylece 16. yüzyılın ortalarında başlayan Rus işgal hareketi Komarov ve Alihanov'un faaliyetleri ile birlikte 1885 yılına gelindiğinde Afgan sınırına dayandı.

¹⁰³ Lisitsina, *agm*, s. 20.

¹⁰⁴ *Raport Naçalnika Zakaspiyskoy Oblasti...* s. 305

¹⁰⁵ F. H. Şehbuzova, "Mejđunarodnogo-pravoviyve aktı vtoroy polovini XIX-Naçala XX vv. po uregulirovaniyu Anglo-Russkih protivoreçiy v Sredney i Tsentralnoy Azii", *Vestnik AGU*, Vip. 3, 2017, s. 68.

¹⁰⁶ *Sbornik dogovorov Rossi i drugimi gosudarstvami 1856-1917*, Moskva 1952, s. 264-266.

¹⁰⁷ İngiliz komisyon başkanı Ridgeway'ın yardımcısı tayin edilen Yate, Kuşku savaşı sonrasında sınır tespit çalışmalarına katılmış ve 1888 yılına kadar görev yaptığı Afgan Sınır Komisyonu'ndan mektuplar yazmıştır. Afgan Türkistanı'nda Rus-İngiliz rekabetini tüm açıklığıyla gözler önüne seren bu mektuplar Dr. Resul Şahsi tarafından 2021 senesinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. C. E. Yate, *Afgan Türkistanı'nda Rus-İngiliz Rekabeti Afgan Sınır Komisyonu'ndan Mektuplar*, Çev. Resul Şahsi, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

¹⁰⁸ Furkan Külünk, *19. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'nin Afganistan Politikası*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2020, s. 196.

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

Ruslar İngilizler için Afganistan'ın kuzeyde doğudan batıya bütün sınırını kuşatan daha önce olmadığı kadar büyük bir tehdit haline gelmiş oldu. Sonuç olarak Kuşku Savaşı neticesinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı sınır çizilmesi meselesinde Rusya'nın şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Ruslar da Pençdeh vahasını güvence altına alarak burada 1890 senesinde Kuşku Kalesi'ni inşa etti.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Belgeler

Afganskoye razgraniçeniye. Peregovori mejdu Rossiiy i Velikobritaniyey: 1872-1885, SPB 1886.

Zapiska, peredannaya Velikobritanskim Poslom İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del, 13 aprelya 1884 g., Dok.4.

Zapiska, peredannaya İmperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu, 15 aprelya 1884 g., Dok. 5.

Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu, 24 aprelya 1884 g., Dok. 6.

Ot Stats-Sekretarya Girsu Seru Eduardu Torntonu, 3 maya 1884 g., Dok. 7.

Memorandum, peredanniy İmperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu, 9 iyunya 1884 g., Dok. 8.

Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu, 11 iyunya 1884 g., Dok. 9.

Ot Stats-Sekretarya Girsu Seru Eduardu Torntonu, 18 iyunya 1884 g., Dok. 11.

Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu, 5 iyulya 1884 g., Dok. 13.

Ot Stats-Sekretarya Girsu Seru Eduardu Torntonu, 6 iyulya 1884 g., Dok. 14.

Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu. 15 iyulya 1884 g., Dok. 17.

Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu, 13 avgusta 1884 g., Dok. 22.

Ot Stats-Sekretarya Girsu Seru Eduardu Torntonu, 24 avgusta 1884 g., Dok. 23

Memorandum, peredanniy İmperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu, 25 avgusta 1884 g., Dok. 24.

Ot Sera Eduarda Torntona Stats-Sekretaryu Girsu, 18 sentyabrya 1884 g., Dok. 25.

Memorandum, peredanniy İmperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu, 19 Sentyabrya 1884 g., Dok. 26.

Ot Stats-Sekretarya Girsu Taynomu Sovetniku Staalyu, 26 Sentyabrya 1884 g., Dok. 27.

Memorandum, peredanniy Velikobritanskim Poslom İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del, 30 Sentyabrya 1884 g., Dok. 28.

Dokladnaya zapiska naçalnika Aziatskogo Departamenta Stats-Sekretaryu Girsu, 1 oktyabrya 1884 g., Dok. 29.

Memorandum, peredanniy İmperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu, 9 oktyabrya 1884 g., Dok. 30.

Ot Ser Eduarda Torntona Stats-Sekreteryu Girsu, 5 noyabrya 1884 g., Dok. 38.

Ot General-Adyutanta Knyazya Dondukova-Korsakova Voyennomu Ministru, 6 noyabrya 1884, Dok. 39.

Ot General-Adyutanta Knyazya Dondukova-Korsakova Stats-Sekretaryu Girsu, 8 noyabrya 1885, Dok. 40.

Ot Stats-Sekretarya Girsu Ser Eduardu Torntonu, 14 noyabrya 1884 g., Dok. 41.

Zapiska General-Mayora Zelenogo, Prilojeniye k Dok. 41.

Ot Stats-Sekretarya Girsu Taynomu Sovetniku Staalyu, 17 noyabrya 1884, Dok. 42.

Ot Taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu, 28 noyabrya, Dok. 43.

Ot Taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu, 13 dekabrya 1884 g., Dok. 44.

Ot Taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu, 18 dekabrya 1884 g., Dok. 45.

Ot Grafa Granvillya Taynomu Sovetniku Staalyu, Prilojeniye k Dok. 45, 23 dekabrya 1884.

Ot Stats-Sekretarya Girsya Taynomu Sovetniku Staalyu, 16 yanvary 1885, Dok. 46.

Ot Stats-Sekretarya Girsya Taynomu Sovetniku Staalyu, Prilojeniye k Dok. 46.

Ot Stats-Sekretarya Girsya Taynomu Sovetniku Staalyu, 27 yanvary 1885 g., Dok. 47.

Zapiska, peredannaya İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del Velikobritanskim Poslom, 8 fevralya 1885 g., Dok. 49.

Ot Stats-Sekretarta Girsya Taynomu Sovetniku Staalyu, 9 fevralya 1884, Dok. 51.

Memorandum, peredanny İmperatorskim Ministerstvom İnostrannih Del Velikobritanskomu Poslu, 12 fevralya 1885 g., Dok. 52.

Memorandum, peredanny İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del Velikobritanskim Poslom, 20 fevralya 1885, Dok. 54.

Zapiska, peredannaya İmperatorskomu Ministerstvu İnostrannih Del Velikobritanskim Poslom, 21 fevralya 1885 g., Dok. 55.

Ot Stats-Sekretarya Girsya Taynomu Sovetniku Staalyu, 24 fevralya 1886 g., Dok. 56.

Ot Lorda Granvillya Taynomu Sovetniku Staalyu, Prilojeniye k Dok. 64, 24 marta 1885 g.

Ot podpolkovnika Ricue Podpolkovniku Alihanovy, Prilojeniya k Dok. 62.

Ot podpolkovnika Alihanova Generalu Ser Piter Lyemsdeny, 8 fevralya 1885 g., Prilojeniya k Dok. 62.

Raport Naçalnika Mervskogo okruga Komanduyuşemu voyskami Zakaspiyskoy Oblasti, 9 fevralya 1885.

Ot Stats-Sekretarya Girsya Taynomu Sovetniku Staalyu, 15 marta 1885, Dok. 64.

Ot General-Leytenanta Komarova Voennomu Ministru, 19 marta 1885., (Poluçeno 26 marta 1885 g.)

Ot taynogo Sovetnika Staalya Stats-Sekretaryu Girsu, 23 marta 1885 g., Dok. 71.

Raport Naçalnika Zakaspiyskoy Oblasti i Komanduyuşego v onoy voyskami Komanduyuşemu voyskami Kavkazskogo voyennogo okruga, 30 Marta 1885 g.

Ot General-Leytenanta Komarova, General Adyutantu Obruçevu, 19 aprelya 1885, Dok. 107.

Kitaplar ve Makaleler

ALİHANOV-AVARSKİY, M, “Zakaspiyskaya Vospominaniya (1881-1885)”, *Vestnik Yevropy*, T. 5, 1904, s. 445-495.

“Boy na Kuşke 18 marta 1885 g. i territorialniye priobreteniya v tsarsrvovaniye imperatora Aleksandra III”, *Russkaya Starina*, T. 141, 1910, s. 644-664.

GEYNS, A. K, *Zametka po povodu Anglo-russkih nedorazumeniy v 1885 godu*, Sobraniye literaturnih trudov Alekdandra Konstantinoviça Geynsa, T. III, SPB 1899.

HİDOYATOV, G. A, *İz istorii Anglo-Russkih otnoşeniy v Sredney Azii v kontse XIX v. (60-70-h gg.)*, Taşkent 1969.

İstoriya Russkoy armii, Avtorı A. M. Zayonçkovskiy-D. N., Logofet-A. D. Şemanskiy-K. İ. Drujinin-V. P. Nikolskiy, T. 3, Direkt-Media, Moskva 2014.

KARIMOV, H, “Diplomat Nikolay Valeryeviç Çarikov’un Gözünden Merv’in İşgali”, *Türk Tarihi Araştırmaları*, Yıl 5, S. 1, 2020, s. 194-214.

KÜLÜNK, Furkan, *19. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’nin Afganistan Politikası*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2020.

LESSAR, P. M, *Yugo-Zapadnaya Turkmeniya (Zemli Sarikov i Salorov)*, Tip. A. S. Suvorina, Peterburg 1885.

_____, “Zametki o Zakaspiyskom kraye i sopredelnih stranah”, *İzvestiya Russkogo Geografiçeskogo obşestva*, T. XX, 1884, s. 1-87.

LİSİTSINA, N. N, “Tsenzurnaya obrabotka ofitsialnoy publikatsii dokumentov po demarkatsii granits v Afganistane v 1885 g.”, *Vostoçnyy Arhiv*, No: 1 (31), 2015, s. 19-22.

RUSYA VE İNGİLTERE ARASINDAKİ BÜYÜK OYUN'UN DORUK NOKTASI:

KUŞKU SAVAŞI

LOGOFET, D. N, *Na granitsah Sredney Azii: puteviye oçerki*, SPB 1909.

MACGREGOR, Charles Metcalfe, *Narrative of a Journey through the Province of Khorassan, and on the N.W. Frontier of Afghanistan in 1875*, 2 vols., London 1879.

Pobeda Russkih nad Afgantsami na reke Kuşke 18-go marta 1885 goda, Peterburg 1886.

POTANOV, A. Y, *Uçastiye Kubanskogo Kazaçestva v prisoyedinenii Sredney Azii K Rossii (70-90-ye godi XIX veka)*, *Dissertatsiya na soiskaniye yçenoy stepeni kandidata istoriçeskih nauk*, Krasnodar 2020.

PRASALOV, V, *Murgabskiy pohod 1885 g. zaverşivşçiyysya s Avgantsami na Kuşki 18 marta*, Peterburg 1910, s. 59.

Royal Geographical Society, (Great Britain), Cartographer: Henry Sharbau, Contributor: Afghan Boundary Commission - Russia. General Staff. Military Topography Directorate, Lithographer: Edward Weller, 1885.

SOYEGOV, M, “K istorii srajeniya 1885 g. pri r. Kuşka s uçastiyem Turkmen pod komandovaniyem ofitsera-Avarts”, *Vestnik İnstituta İAE*, No: 2, 2016, s. 39-44.

Sbornik dogovorov Rossii s drugimi gosudarstvami 1856-1917, Moskva 1952.

Obzor Russkih puteşestviy i ekspeditsiy v Srednyuyu Aziyu 1881-1886, Sostavitel kandidat istoriçeskiy nauk O. V. Maslova, Ç. IV, İzd. Fan, Taşkent 1971.

ŞAHSİ, Resul, *19. Yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenlerinin Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapısı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2000.

ŞEHBUZOVA, F. H, “Mejdunarodnogo-pravovıye aktı vtoroy polovını XIX-Naçala XX vv. po uregulirovaniyu Anglo-Russkih protivoreçiy v Sredney i Tsentralnoy Azii”, *Vestnik AGU*, Vıp. 3, 2017, s. 65-72.

ŞEMANSKİY, A. D, *Boy na Kuşke v yego 18-letniy yubiley*, SPB 1910.

ÖZKAN, Murat, *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843-1882)*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

YATE, C. E, *Afgan Türkistanı'nda Rus-İngiliz Rekabeti Afgan Sınır Komisyonu'ndan Mektuplar*, Çev. Resul Şahsi, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.